

УДК 316.346.32-053.6:502/504

В. КАРИТКА

ЕКОЛОГІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ

У статті розглянуто питання екологічної відповідальності як якості громадянина й невід'ємної складової виховання молоді. Доведено, що екологічна відповідальність є набутою рисою, яка ґрунтується на загальному рівні культури молодої людини, рівне знань та відчутті патріотизму. Обґрунтовано, що екологічна відповідальність є впливовим чинником формування екологічної культури молоді.

Визначено принципи, що лежать в основі екологічної відповідальності та екологічної культури. Наголошено на необхідності посилення уваги з боку держави до виховання в молоді всіма можливими засобами (освіта, культура, родина, мас-медіа) екологічної відповідальності. Відзначено, що одним із важливих чинників формування екологічної відповідальності молоді є молодіжні рухи.

Ключові слова: екологічна відповідальність, молодіжний рух, екологічна безпека, екологічна свідомість, екологічна культура.

Останніми десятиліттями екологічні проблеми спричиняють загрози екологічній та соціальній безпеці промислових регіонів України. Найважливішими екологічними проблемами є такі: забруднення повітря, знищення закарпатських лісів, накопичення побутових відходів, деградація земельних ресурсів тощо. Як зауважує Л. В. Ковпак, у суспільстві для протистояння екологічним викликам розгортаються суспільні рухи, які розглядають як «один із головних компонентів становлення громадянського суспільства в Україні» [1, с. 63].

Однак суспільні екологічні рухи вирішити екологічні проблеми не в змозі, оскільки не мають фінансової підтримки. Більше того, як свідчить практика, українському суспільству бракує необхідного рівня екологічної культури, а відтак і відповідальності за забруднення навколишнього середовища. Зазвичай у системі виховання молоді бракує дієвих методів формування в них розвинутої екологічної свідомості за майбутнє чисте довкілля. Між тим, учені зазначають, що перспективи збереження й накопичення громадянського потенціалу «нерозривно пов'язані зі здійсненням комплексу заходів з освіти й виховання молоді. Активна позиція громадян часто стає визначальною для розв'язання екологічних проблем і є одним із важливих чинників дієвості громадянського суспільства» [1, с. 64].

Отже, актуалізується необхідність дослідження стану рівня екологічної відповідальності молоді, чинників її формування та реалізації в трудовій і побутовій поведінці, адже саме на молодь покладено надії на реалізацію основоположних принципів сталого розвитку в майбутньому ціннісно орієнтованому розвитку держави.

Проблему екологічної відповідальності та екологічної культури досліджували такі науковці, як Г. Бачинський, М. Голубець, А. Гродзин-

ський, М. Реймерс, розглядаючи природу й суспільство як єдину соціоекосистему. У працях В. Андрущенко, В. Бар'яхтара, А. Качинського, С. Кравченко, В. Крисаченка, А. Яцика висвітлено проблеми екологічного виховання, зокрема молоді. Однак в аналізованих працях недостатньо окреслено особливості формування екологічної відповідальності в молоді, зокрема в студентів, як чинника особистостісної культури [2, с. 24].

Метою статті є дослідження екологічної відповідальності як невід'ємної складової екологічної культури молодих людей та виявлення особливостей її формування в сучасному інформаційному суспільстві. Для досягнення мети необхідно з'ясувати зміст понять «екологічна відповідальність» та «екологічна культура», а також виявити шляхи й методи формування екологічної відповідальності в сучасній українській молоді.

Екологічна відповідальність, за визначенням, яке подавено в аналітичному документі Ресурсно-аналітичного центру «Суспільство і довкілля» (2018), являє собою «зобов'язання оператора вжити заходів щодо запобігання настанню екологічної шкоди чи ліквідації наслідків екологічної шкоди для відновлення природних ресурсів до вихідного стану, що існував до її заподіяння, та покриття ним витрат на проведені заходи» [6, с. 7]. У цьому визначенні чітко простежується юридичний характер екологічної відповідальності, який пов'язаний з адміністративною чи нормативною (законодавчою) вимогою до її реалізації. Звісно, є й інший бік екологічної відповідальності, який прихований у її ціннісному чи моральному аспекті. На це звертає увагу Л. І. Білик, зазначаючи: «Екологічна відповідальність – це якість, яка характеризує вищий рівень розвитку людського в людині, вищий рівень розвитку її екологічної свідомості» [7, с. 4]. Більш ґрунтовно, охоплюючи і юридичний, і моральний, і соціальний характер, тлумачить екологічну відповідальність О. О. Охріменко, розглядаючи її як «явище, що являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм, а у випадку їхнього порушення застосування до порушника заходів впливу, передбачених цими нормами» [8, с. 9]. Екологічна відповідальність молоді є одним з видів відповідальності соціальної, що, з одного боку означає певні очікування соціального оточення щодо осіб і громадських організацій, а з іншого – усвідомлення цими особами та організаціями свого боргу перед суспільством, колективом, індивідом. [3, с. 64]. Таким чином, екологічна відповідальність – це багатогранне соціальне та індивідуальне явище, яке одночасно можна розглядати і як соціальний та еколого-правовий інститут, який існує в трьох формах: еколого-правовій (юридична відповідальність), еколого-економічній (економічна відповідальність) та ціннісно-моральній (особистісна відповідальність).

Екологічна відповідальність, з одного боку, формує екологічну культуру, а з іншого – є її проявом, реалізуючись в активній діяльності зі збереження довкілля. Однією з основних форм вияву екологічної активності молодого покоління та найефективнішим механізмом взаємодії молоді з

активною частиною суспільства стосовно протидії нещадному використанню природних ресурсів та забрудненню довкілля є молодіжні рухи. У межах молодіжного руху людина не лише набуває необхідного досвіду, а й самореалізується. Ці рухи є осередком формування локальних молодіжних культур та стилів життя, що пізніше, зазнавши певних модифікацій, поширюють свій вплив на культуру й спосіб життя суспільства загалом [4, с. 160]. Звісно, однією з важливих цілей, до яких прагнуть молодіжні рухи, є забезпечення екологічної безпеки для суспільства нинішнього та майбутнього.

Особливості та принципи функціонування екологічної безпеки – багатогранні, оскільки «акумулюють у собі економічні, політичні, гуманітарні аспекти, рівень суспільної екологічної свідомості, який формується через освіту, виховання, етнонаціональні традиції, народний досвід» [2, с. 31]. Усе це в сукупності поступово творить принципи взаємодії суспільства з навколишнім середовищем у національному та глобальному масштабах, екологічну ментальність нації, збагачує риси її самобутності. Звісно, усвідомлення громадянами, зокрема молоддю, неповноти достовірної інформації про глибину екологічних процесів має важливе методологічне значення для практичної діяльності, оскільки від цього великою мірою залежить цільова орієнтація екологічної стратегії, яка нині визначається на основі виробленої в минулому концепції абсолютної екологічної безпеки. Принципова помилковість останньої полягає в крайньому максималізмі суспільних прагнень. Новітній досвід засвідчує, що неможливо реально забезпечити абсолютну екологічну безпеку та нульовий техногенний ризик, але їх можна й потрібно мінімізувати, а відтак управляти їх ступенем. Сучасна політика національної екологічної безпеки, для якої характерна неусталеність поглядів, покликана виконати ряд підпорядкованих їй меті функцій, серед яких визначальне місце належить політичній. Решта функцій є не менш важливими, але похідними від політичної і, діючи в єдності, сприяють її надійній реалізації. Однак вони розвиваються краще при реалізації саме політичної функції, коли остання виступає рушієм, набуває цілеспрямованого характеру. Нині в багатьох розвинених країнах світу розробляють уніфіковані методики «політики екологічної безпеки» та інтегровані методології прийняття рішень щодо зменшення сукупного екологічного ризику в промислових регіонах. Як зауважував Ю. Щербак, відомий письменник, громадський діяч і перший міністр охорони природи – наприкінці 1980 р. – на початку 1990-х рр. особливо гостро постали такі екологічні проблеми: 1) наслідки аварії на Чорнобильській АЕС; 2) оздоровлення екологічного стану Дніпра та якості питної води; 3) забруднення в Донецько-Придніпровському промисловому регіоні. На думку Ю. Щербака, ці проблеми були особливо загрозливими, оскільки пов'язані з еколого-демографічною кризою, небезпечною для основ існування українського народу [1, с. 63].

Позитивну роль у розвитку екологічної свідомості та підвищенні екологічної культури громадян країни відіграють масові природоохоронні заходи: «Жива вода», «Ріки мого дитинства», «Джерело» тощо [1, с. 74]. Природозахисна діяльність молодих людей у різних областях країни включала також проведення мітингів, збір підписів щодо заборони та припинення протиправних дій задля захисту довкілля, які проводили як на загальноукраїнському, так і на регіональному рівнях. Так, місцеві активісти Закарпаття виступали проти надмірного вирубування лісів і реліктових дерев у Карпатах.

Українська політика в галузі інституційно-змістового функціонування екологічної безпеки повинна враховувати існуючі види екологічних небезпек, соціоекологічні принципи їх «динамічної рівноваги», одним з яких є принцип «екологічних порогів». Науковці вважають, що існують три обмеження техногенного природоємного типу розвитку: екологічне, економічне (інвестиційне) та соціальне, – які взаємопов'язані й зумовлюють загрозу як національній, так і екологічній безпеці країни, але водночас сприяють їх подоланню [2, с. 33]. Застосування відповідних природоохоронних заходів у цьому напрямі не лише зменшить екологічні ризики, а й свідчатиме про наявність високого рівня екологічної відповідальності як у підприємців, так і службовців державних структур, а відтак стане предметом розгляду й у сфері вищої освіти.

Важливо звернути увагу на те, що до захисту навколишнього середовища долучаються діячі культури, науки, які наголошують на важливості формування екологічної відповідальності кожного громадянина країни. Відомий український письменник О. Гончар пов'язував проблеми екології з проблемами української мови, української культури, з майбутніми можливостями розвитку України [1, с. 64]. Звісно, осмислюючи суттєві ознаки сучасної екологічної ситуації, проблеми збереження природи, потрібно формувати засади управління екологічною ситуацією як раціональним природокористуванням.

Авторський досвід свідчить, що в навчальному процесі закладів вищої освіти всебічно висвітлюють роль природного довкілля в самовизначенні людини – особистісному й національному, розглядають особливе місце природного довкілля у формуванні екологічної культури українського етносу, становлення екологічної свідомості та екологічної культури, висвітлюють проблеми екологічної безпеки, що є ґрунтом для виховання екологічної культури молодих фахівців, а відтак і для формування в них екологічної відповідальності. Для сучасної молоді нашої країни є важливим екологічне виховання – складний процес, який потребує узгоджених дій усіх соціальних інститутів, що беруть участь у вихованні підростаючого покоління: сім'я, школа, позашкільні навчальні заклади, засоби масової інформації [5, с. 31].

До екологічного виховання молоді активно залучаються різноманітні громадські організації. В Україні активно діє українська філія міжнародної

незалежної неурядової організації «Greenpeace International», привертаючи увагу громадськості до найгостріших екологічних проблем. Ще однією з найвпливовіших екологічних організацій України є «Гринпіс – Україна», що заснована як національне відділення всесвітньо відомого «Greenpeace International», котра проводить кампанії, спрямовані на захист природних ресурсів, енергозбереження та розвиток альтернативних видів енергетики, проти ввезення на територію України шкідливих речовин тощо [1, с. 68].

Тісно співпрацювала з українською молоддю Всеукраїнська екологічна ліга, яка була заснована ще в 1997 р. і метою діяльності якої проголошено покращення стану довкілля, захист природних ресурсів у країні, формування нового екологічного менталітету, підвищення рівня екологічної культури й освіти населення. Ліга відкрила свої осередки природоохоронного спрямування в усіх областях – у великих містах, районних центрах і селах. Упродовж своєї діяльності Ліга проводила всеукраїнські акції, зокрема «Посади своє дерево», «Збережи ялинку», «Нове життя джерел» (розчищення, облаштування та догляд території навколо джерел питної води – колодязів, артезіанських свердловин, бюветів), провадився проект «Парк тисячоліть». У подальшому ліга розширила коло своїх акцій: «Амброзія – небезпечна рослина», «Громадський контроль за станом об'єктів природно-заповідного фонду», «Врятуй свою річку», «Громадська інвентаризація зелених насаджень у парках, скверах, на прибудинкових територіях» тощо. Всеукраїнська екологічна ліга заснувала журнали «Екологічний вісник» та «Екологія», а також ініціювала підготовку та випуск серії карт про стан водних ресурсів, атмосферного повітря тощо. Понад десять років (2001–2011 рр.) ліга організовує щорічні всеукраїнські конференції громадських природозахисних об'єднань [1, с. 71].

Висновки. Українське суспільство, так само як і людство загалом, стоїть перед суттєвими екологічними проблемами, які пов'язані із забрудненням навколишнього середовища, нераціональним використанням природних ресурсів, що свідчить про наявність екологічних загроз для майбутнього покоління. Незважаючи на розширення світових і регіональних екологічних рухів, діяльність громадських екологічних організацій, запровадження державних заходів щодо запобігання екологічним проблемам, екологічним ризикам є актуальним, оскільки не призупиняється тенденція економічного зростання. Тому назріла гостра необхідність посилення якості підготовки молодого покоління, зокрема молодих фахівців, щодо формування у їх свідомості екологічної відповідальності як невід'ємної складової екологічної культури. Екологічна відповідальність – це багатогранне соціально-правове явище, яке варто розглядати не тільки в аспекті дотримання правових та нормативних вимог до діяльності людини в будь-якій сфері суспільства, а і як моральний імператив, який мусить бути дороговказом для підготовки й виховання української молоді як носіїв державотворчої ідеї.

Разом з тим нинішня ситуація в державі й українському суспільстві вимагає негайних заходів, спрямованих на формування стратегій екологічної безпеки України, створення більш сприятливих умов для діяльності громадських неурядових організацій, які виступають за збереження природи, проведення екологічних моніторингів, адже це є необхідними умовами для становлення громадянського суспільства, формування належного рівня екологічної відповідальності та екологічної культури в населення, зокрема молоді.

Список використаної літератури

1. Ковпак Л. В. Екологічні проблеми в діяльності українських громадських організацій. *Український історичний журнал*. 2003. № 4.
2. Васюта О. А. Проблеми екологічної політики України в контексті глобального розвитку. Київ, 2002.
3. Амджадин Л. Социальная составляющая современной экологической политики: экологически ответственный бизнес. *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2004. № 1.
4. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті. Київ, 1997. 160 с.
5. Романченко І. *Бібліотеки дітям*. 2005. № 27.
6. «Екологічна відповідальність: досвід ЄС та можливості для України». Аналітичний документ / Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і довкілля», 2018.
7. Білик Л. І. Екологічна відповідальність як духовна якість особистості. Київ, 2005.
8. Охріменко О. О. Соціальна відповідальність. Київ, 2015.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2018.

Каритка В. Экологическая ответственность как фактор формирования экологической культуры молодежи

В статье рассматриваются вопросы экологической ответственности как качества гражданина и неотъемлемой составляющей воспитания молодежи. Доказывается, что экологическая ответственность является приобретенной чертой, основанной на общем уровне культуры молодого человека, уровне знаний и ощущении патриотизма. Доказывается, что экологическая ответственность является влиятельным фактором формирования экологической культуры молодежи.

Определяются принципы, лежащие в основе экологической ответственности и экологической культуры. Отмечается необходимость усиления внимания воспитанию у молодежи всеми возможными средствами (образование, культура, семья, масс-медиа) экологической ответственности. Обосновывается мысль о роли экологических движений в формировании экологической ответственности и экологической культуры.

Ключевые слова: экологическая ответственность, молодежное движение, экологическая безопасность, экологическое сознание, экологическая культура.

Karytka V. Environmental Responsibility as a Factor of Formation of Youth Ecological Culture

In this article the author considers the issue of environmental liability as a factor in the formation of the ecological culture of youth. The purpose is to study the environmental liability as an integral part of the environmental culture of young people. The article can be used by students who study in a specialty that is closely related to the environment. In addition to the above, this article is of a scientific significance that may be used in various fields.

The article defines the principles within the basis of the environmental liability and ecological culture. The article states that the environmental liability forms ecological crops,

which is an urgent need to increase the attention of the youth on the part of the state in relation to environmental liability. Youth movements are mentioned, i. e. youth movement as a form of manifestation of social activity of the younger generation is the most effective mechanism of interaction of youth with the society and nature. People not only acquire the necessary experience within the youth movement, but also realize themselves. These movements are the focus of the formation of local youth cultures and lifestyles, which later undergo certain modifications, will spread its influence on the culture and way of life of the society as a whole. The special aspects of the ecological upbringing of the modern Ukrainian youth are revealed. It can be said that the situation in the state and Ukrainian society requires significant attention of the state structures to the ecological safety of Ukraine.

Considering the issue of the ecological state of the Ukrainian regions, namely the liability of the modern Ukrainian youth, we can say that the active position of young people often becomes a decisive factor in solving environmental problems and is one of the important factors of the effectiveness of the civil society.

Key words: *ecological responsibility, youth movement, ecological safety, ecological consciousness, ecological culture.*